

Træk af Narsarsuaqs historie

Af Ole Guldager

Introduktion

I 1941 var der planer om at anlægge en amerikansk base med tilhørende lufthavn i Sydgrønland. Anden Verdenskrig var på denne tid i fuld gang, og det var nødvendigt for amerikanerne at sikre Grønlands suverænitet og skabe en luftvej mellem England og Canada. Narsarsuaq blev efter flere overvejelser valgt til anlæggelsen af basen, idet der her var en stor moræneslette, hvor der relativt let kunne anlægges landingsbaner.

Basen blev forladt af amerikanerne i 1958, men blev året efter genåbnet på danske hænder. Siden da har Narsarsuaq fungeret som lufthavn for Sydgrønland og hovedkvarter for Ice patrol (isrekognosceringstjenesten).

Selvom Narsarsuaq på mange måder havde sin storhedstid i amerikanertiden, har området også været beboet og anvendt forud for 1941. Både grønlændernes egne forfædre og nordboerne, landets middelalderlige nordiske befolkning, har levet her på dette sted. Som amerikanerne har de også efterladt spor i landskabet i form af ruiner, der stadig kan ses og som fortæller deres egen hi-

storie. I denne artikel vil stedets historie op til vor tid blive beskrevet nøjere.

Området

Narsarsuaq, der på grønlandsk betyder *den store slette*, ligger i bunden af Tunulliarfik fjorden i Sydgrønland omtrent 80 kilometer fra yderkysten. Morænesletten, der er otte kilometer lang og to til tre kilometer bred, gennemskæres af smeltevandselven Kuusuaq (:den store elv), der bugter sig gennem dalen. For enden af dalen ligger Kuusuup Sermia (:den store elvs bræ). Det er kun sletten syd for elven der kaldes Narsarsuaq. Nord for denne ligger Kiattuut (:stedet hvor der er varmt). Akiliaruseq (:det mellemliggende land) er det bakkede

Ole Guldager, f. 1968, er opvokset i Narsarsuaq, hvor han boede i årene 1970-77. Senere har han arbejdet for Grønlands Rejsbureau som turistguide, fortrinsvis i Sydgrønland. Er for tiden i gang med afsluttende speciale om nordboerne, på institut for Arkæologi og Etnologi i København. Sideløbende arbejder han som guide og ekspeditionsleder i Indonesien, Mongoliet og Mexico.

Fig. 1. Indflyvning til Narsarsuaq. Billedet er fra begyndelsen af 1960'erne, hvor mange af barakkerne fra den amerikanske bases tid stadig lå spredt omkring på sletten. Foto: Palle Guldager, oktober 1963.

område syd for Narsarsuaq ned mod havnen.

På grund af den fjerne beliggenhed fra yderkysten har området relativt varme somre, hvilket giver sig udslag i en forbavsende frodig vegetation, bestående af birke- og pilekrat i mands-højde, enkelte steder helt op til seks meter. Der findes også nogle rønnetræer omkring fjeldet Signalhøjen, samt en vældig mængde lærke- og grantræer, der forsøgsvis er udplantet gennem de sidste 30 år.

Palæoeskimoerne

De første mennesker kom til Grønland for omtrent 4500 år siden. De er sandsynligvis kommet fra Canada over det

smalle Smith Sund i Nordgrønland og har herfra bredt sig sydover.

Denne kultur, Saqqaqkulturen, har efterladt sig talrige spor i form af bopladser og redskaber, både på nord-, øst- og vestkysten af landet. Deres livsform har på mange områder mindet om landets senere beboere, grønlændernes forfædre, der primært har ernæret sig ved fangst. Den væsentligste forskel har dog været, at de har fremstillet deres redskaber af skifer, flint og andre bjergarter, da de ikke kendte til metal.

Efter godt 1500 år forsvinder – eller ændrer denne kultur sig. Pludselig er redskaberne anderledes af udseende, lavet af andre materialer, og der er langt færre spor af bebyggelse. Denne fase

kendes under navnet Dorsetkultur. Hvorvidt det er de samme mennesker, der fortsat bebor landet, eller det er nye folk, der er indvandret, vides ikke med sikkerhed.

Der kendes i Sydgrønland kun ganske få spredte spor af palæoeskimoernes tidligere tilstedeværelse. Hist og her er der fundet redskaber fra denne periode på strandene. Det betyder dog ikke, at de ikke har været her – det har de sandsynligvis; men der er indtil videre kun foretaget ganske få undersøgelser af disse kulturer i Sydgrønland. Fremtidige undersøgelser vil givetvis bringe nye interessante fund med sig.

Nyere undersøgelser af Saqqaqbo-pladser i Vestgrønland har vist, at man her fortrinsvis har boet nær yderkysten og drevet fangst herfra (Kramer 1996). Indlandet er dog også blevet anvendt (Schilling 1996; Kapel 1996), men mest til fangst af rener i de sene sommermåneder.

Nær Narsarsuaq er der tidligere blevet fundet stenredskaber, hvilket tyder på, at palæoeskimoerne også har været her. Måske har de, som i Vestgrønland, været herinde i bunden af fjordene for at fange rener sidst på sommeren, da der tidligere har været mange rener i dette område.

Dateringer af palæoeskimoernes bopladser antyder, at Grønlands stenalderfolk efterhånden uddøde eller drog bort, så at landet igen var folketomt, måske omkring 500 e. Kr.

Nordboerne

I slutningen af det 10. århundrede e. Kr. ankom et nyt folk til de syd- og vest-

grønlandske kyster – nordboerne. Denne gang kom de sejlene til østfra i vikingetidens skibe, og atter var de sydgrønlandske fjorde beboede for en tid.

Selvom man i Island på denne tid godt vidste, at der lå land ude vestpå, var der dog ingen der havde undersøgt det nøjere. Den første, der opdagede at landet var beboeligt, var Erik den Røde, der i 985 e. Kr. anførte kolonisationen af landet. Alt dette har vi kendskab til fra de islandske sagaer.

Da de ankom til landet var det folketomt, men de fandt dog redskaber og rester af både, efterladt af landets tidligere beboere, som de antog måtte være beslægtet med de folk, som levede i Vinland og Markland (sandsynligvis Newfoundland og Labrador).

I begyndelsen af bosættelsen har der nok ikke været så mange gårde, men befolkningstallet steg sikkert hurtigt. En skriftlig kilde, hvis oplysninger rimeligvis stammer fra det 14. århundrede, fortæller at der i Osterbygden (det sydlige Grønland) var 190 gårde og i Vesterbygden (nær Nuuk) var der 90. Et forsigtigt gæt vil være, at der i middelalderen har boet omtrent 5000 nordboere i Grønland.

I løbet af det 15. århundrede forsvinder nordboerne igen fra landet. Det sidste vidnesbyrd vi har om nordboerne, er nogle islandske dokumenter, der beskriver et bryllup i Hvalsey kirke i 1408 e. Kr. Snart efter ligger gårdene øde og forfalder efterhånden til de ruindynger, der kan ses i landskabet idag.

Nordboerne i Narsarsuaq

Da klimaet i bunden af de sydgrønlandske fjorde er gunstigt for kvæg- og fåre-

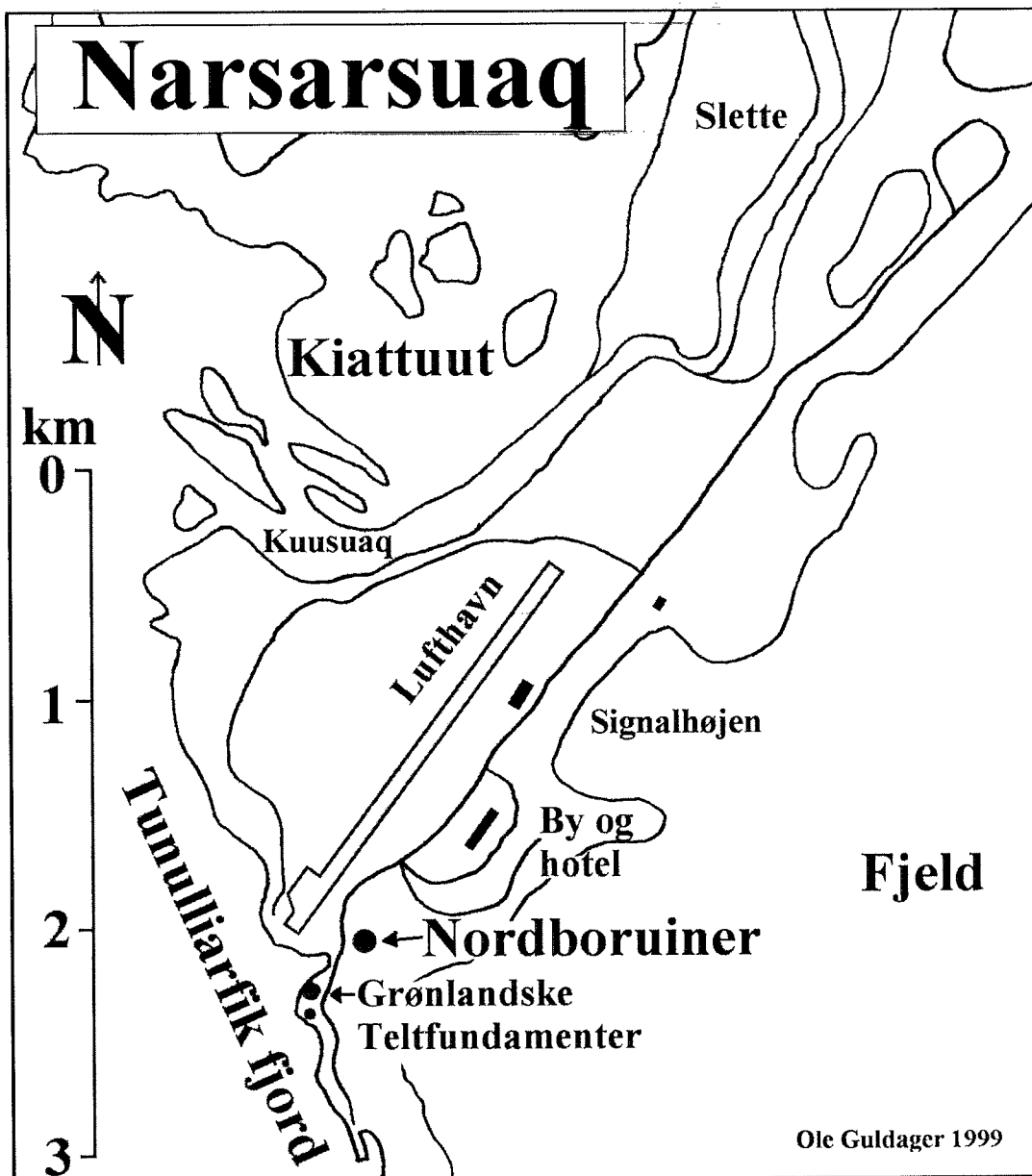

Fig. 2. Oversigtskort over Narsarsuaq med angivelse af stedets förtidsminder.

hold, har det naturligvis virket tillok-kende for nordboerne at slå sig ned her. Bunden af Tunulliarfik fjorden ved Nar-sarsuaq har i den forbindelse ikke været

nogen undtagelse. Her findes med få ki-lometers mellemrum langs med kysten en tæt koncentration af gårdsruiner, men også længere inde i landet lå der

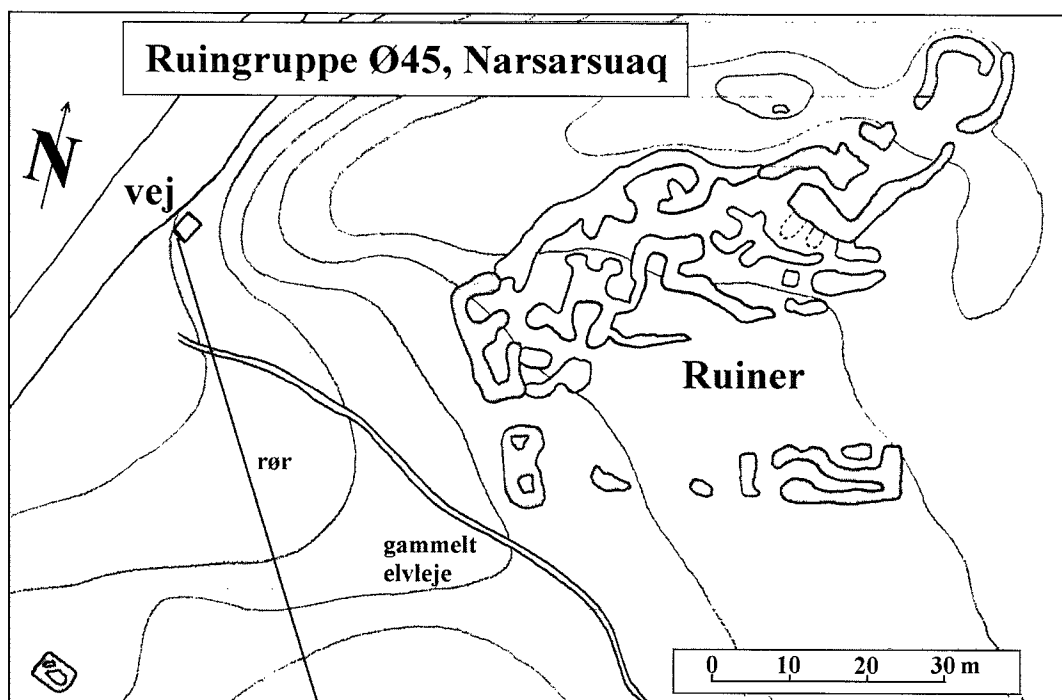

Fig. 3. Oversigtstegning af nordboruinerne i Narsarsuaq – ved Akiliaruseq (ruingruppe 61 V 3 III-506/O45). Da ruinerne ikke er udgravet, kan deres nøjagtige udstrækning og indretning ikke bestemmes nøjere. Tegningen er baseret på terrænmålinger foretaget sommeren 1996 af O. Guldager og L. Terkildsen.

gårde. Der har de sidste 100 år været bred enighed om at Tunulliarfik fjorden i middelalderen hed Eriksfjord, og at Erik den Rødes gård *Brattablid* lå herinde nær bunden af fjorden (Jónsson 1898).

I Narsarsuaq har der også været en nordbogård i middelalderen. Ruinerne af gården befinder sig på en græsklædt skråning nær en lille bugt, der ligger ved landingsbanens sydøstlige ende. Allerede i 1806 blev stedet opdaget af den tyske mineralog Karl Ludwig Giesecke, der rejste i området (Giesecke 1910). Senere er stedet også blevet beskrevet af andre rejsende, heriblandt pastor J. F.

Jørgensen fra Julianehåb, der kom til stedet i juni 1841 (Jørgensen 1841). Han konstaterede, at der her var seks *rudera* (ruiner) – alle meget forfaldne.

Først i 1894 får vi en nøjere beskrivelse af stedet. Denne sommer rejste Daniel Bruun rundt i Sydgrønland og registrerede nordboruiner. I begyndelsen af august ankom han til Narsarsuaq, hvorfra følgende beretning stammer:

Paa den nævnte Sandslettes søndre Side findes en smal, græsklædt strækning, delvis bevoxet med Pilekrat. Et gammelt Elvleje løber langs Skrånten paa selve Sletten. Der ligger ved Akuliarusek (:Fjæld mellem to Fjordarme), en Ruingruppe, der danner den mindste

Fig. 4. Nordbogården i Narsarsuaq år 1350. Sådan kan stedet, med lidt god fantasi, have set ud i middelalderen. I midten ses boligen med forskellige tilbygninger. Kostald og hølade anes bag denne til højre. Foran huset ligger fårestalden og et skemma, et lille forråds-hus. Desuden har der sikkert været andre småhuse og folde i området. Tegning: Ole Guldager 1998.

Gaard, jeg har truffet i Fjorden. Nærmest Stranden, c. 20 fod over Havfladen og 300 Alen fra Landingsstedet, hvor der findes Grøn-lænderteltpladser, ligger:

Nr. 1. Rester af et lille Hus (7 × 9 Skr.), hvis Grundplan erkjendes af en Del store Sten. Formentlig et Forraadshus. Et par hundrede Alen længere mod Øst sees:

Nr. 2, en sammenfalden, større Stenbob (15 × 30 Skr.), der formentlig har indesluttet Boligen og muligvis tillige Staldrum, thi intetsteds i Nærheden saaes Rester af Huse, der kunde tydes som Stalde. c. 200 Alen SØ. For Nr. 2 ligger:

Nr. 3, et firkantet lille Hus (3 × 8 Skr.), bygget af Sten og med tydeligt Grundrids. Rimeligvis et Forraadshus. Paa Skrænten Syd for sees gamle Grønlanderboliger og Grave (fra Bruun 1896).

På grund af de mange aktiviteter i forbindelse med anlæggelsen af lufthavnen frygtede man, at denne lille ruinsamling var blevet ødelagt. Til alt held viste det sig ved en rekognoscering i 1995, at ruinerne stadig var der, men at de var meget sammenfaldne og overgroede. Som det fremgår af oversigten, fig. 3, var stedet noget større end beskrevet af Daniel Bruun.

Området markeret med lysegråt er sandsynligvis resterne af boligen, der idag fremtræder som et tuet område med sten stikkende frem hist og her. Lige oven for denne mod nordøst ligger der et omtrent 25 meter langt ruinområde. På grund af størrelsen må det antages, at der her har ligget en kostald med tilhørende hølade. De andre ruiner,

angivet med mørkegrå signatur, har sikkert været fårestalde og forrådshuse. Endelig fandt vi en lille fold lige under fjeldknolden, ca. 200 meter syd for boligen. Desuden afsøgte vi området for at finde Daniel Bruuns hus nr. 3, men uden held. Det var heller ikke muligt at finde de nævnte grønlanderboliger og grave. Måske bliver de en dag genfundet.

Hvordan har livet så formet sig for nordboerne på dette sted? Et besøg på stedet kan være interessant, men det er vel svært udfra de temmelig forfaldne ruiner at forestille sig det liv, der har udspillet sig her i middelalderen. Tegningen, fig. 4, giver et indtryk af hvordan stedet kan have set ud engang i det 14. århundrede.

Beboelseshuset og kostalden har overvejende været bygget af tørv med tykke vægge for at kunne holde vinterkulden ude. De andre huse har sikkert været bygget fortrinsvis af sten, tørv og træ.

At dømme efter gårdens størrelse har der vel levet op til 10 mennesker her. Måske har der her boet en familie med et par karle og piger. Herudover har der sikkert været en halv snes køer og et større antal får og geder, et par heste, nogle svin og måske nogle hunde og katte. Disse dyrs knogler kan findes i nordbogårdernes møddinger.

Om sommeren har kvæget, fårene og gederne græsset på sletten og i det bagved liggende land under opsyn af hyrder og hunde. Måske har man også drevet nogle af dyrene på sæter oppe i fjeldet – et velkendt fænomen i dette område (Albrethsen og Keller 1986).

Man har også drevet en del fangst, primært på sæl og rensdyr, hvis knogler også er talrige i møddingerne. Nogle af disse er sikkert blevet fanget lokalt, men man foretog også længere fangstrejser nordpå, hvilket nævnes i de skriftlige kilder. Måske har familiens ældste søn en sommer været med den lokale stormand på *Nordsæter* (sandsynligvis omkring Disko Bugten) for at jage rensdyr og sæler – og er kommet hjem med mange spændende historier om jagt og møde med *skerallinger* – Thulekulturens eskimoer, der i disse år breder sig ned langs Grønlands kyster.

Om efteråret har man slagtet, klippet uld og sikkert også fanget ørreder i den store elv eller på kysten. Dyrene blev drevet ind og kvæget sat på stald. Man har forberedt sig på den lange, kolde vinter.

Det har ikke været muligt at modne korn på grund af de lave sommertemperaturer og den korte sommer, men omkring gården har der været store arealer med græs, der sidst på sommeren er blevet høstet og lagt på lade som vinterfoder til dyrene.

Vinteren har sikkert været en rolig tid med mange indendørs aktiviteter. Kvinderne har ofte siddet ved væven og spundet garn til fremstilling af vadmel. I de ledige stunder er der også blevet spillet skak og dam og fremstillet redskaber og husgeråd af fedtsten, ben og træ. Gode fortællere, der kunne levendegøre forfædrenes store bedrifter, har sikkert også været værdsat. Ofte er rejserne til Markland og Vinland, de sagnomspundne lande i vest, sikkert blevet omtalt. Disse rejser er beskrevet i Grøn-

lændingenes Saga og Erik den Rødes Saga.

Kristendommen havde allerede haft sit indtog i landet et par århundreder før, så om søndagen tog man i kirke. Kirkerne lå i nærheden af stormændenes gårde, og fra gården i Narsarsuaq har man nok sejlet over fjorden til den nærmeste kirke. Om vinteren har man måske redet over isen.

En gang om året blev der afholdt ting ved den nærliggende domkirke i Gardar (ved det nuværende Igaliku). Det har nok været en begivenhed, man har set frem til i de lange vinteraftener. Her samledes folk fra alle egne af landet og slog deres telte op for nogle dage for at handle, møde andre og holde rettergang over kriminelle.

Fra tid til anden er der også kommet skib fra Europa med handelsvarer og nyheder. Ankomsten af disse har sikkert også været en stor begivenhed i en ellers regelbundet tilværelse.

Thulekulturens grønlandere

Som nævnt forsvandt nordboerne fra landet i løbet af det 15. århundrede, måske omkring 1450 e. Kr. Ingen ved hvad der egentlig skete, og man har gættet på mange årsager; klimaændringer, angreb og overfald af sørøvere og eskimoer, hungersnød, degeneration og udvandring til Amerika. Ingen af disse forklaringer synes at være tilfredsstillende – måske er de blot i god ro og orden sejlet tilbage til Island og Norge i løbet af nogle årtier.

Et er dog vist – den nyere tids grønlandere, Thulekulturens inuit, var ikke sene til at overtage de områder, hvor

nordboerne tidligere havde boet. Dette folkeslag var kommet til landet fra Alaska et par århundreder før ad samme vej som palæoeskimoerne; over det smalle Smith Sund fra Canada. Her har de, ifølge nye undersøgelser, mødt og måske blandet sig med de sidste palæoeskimoer – den sene Dorsetkultur, der stadig eksisterede i det nordligste Grønland på denne tid (Appelt, Gulløv & Kapel 1998).

Det vides ikke med sikkerhed hvornår Thulekulturens folk ankom til Sydgrønland. Måske har de mødt nogle af de sidste nordboere i det 15. århundrede i de sydgrønlandske fjorde. De har primært, som deres eskimoiske forgængere, bosat sig langs eller nær yderkysten, hvor man kan finde resterne af deres vinterhuse. De næste par århundreder ser det ud til, at befolkningstallet stiger. Nær yderkysten finder man resterne af store bopladser med mange vinterhuse. Til tider kan man også støde på et par vinterhuse langt inde i fjordene, hvor et par familier har forsøgt at klare sig gennem vinteren.

Ifølge Daniel Bruuns undersøgelser i 1894 har der været et par vinterboliger i Narsarsuaq. Det har ikke været muligt at genfinde disse, men flere steder i nærheden kan man se sådanne huse, for eksempel i Qassiarsuk på den anden side af fjorden. Længere ude mod yderkysten lå de større bopladser. Herunder ses en plan over bopladsen Tuttutuup Isua i nærheden af Narsaq. Tegningen giver et indtryk af, hvordan vinterboligerne så ud.

Som det fremgår, var disse sten- og tørvebyggede boliger ganske små. Ofte

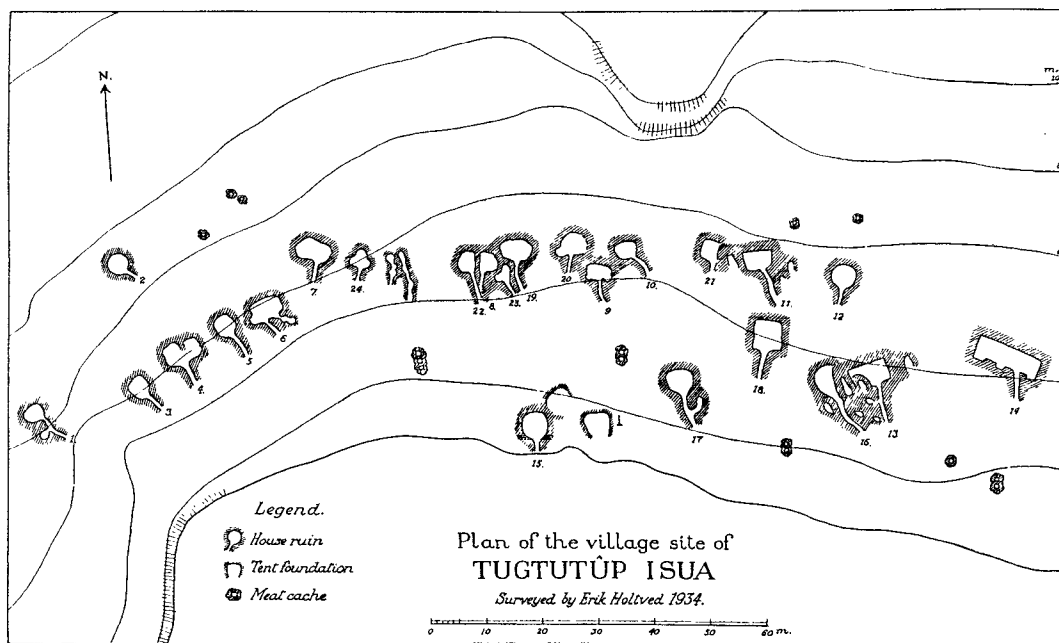

Fig. 5. Plantegning af en større grønlænderboplads, Tugtutup Isua, der ligger i Stephensens havn i nærheden af Narsaq. Pladsen rummer mange af den ældste, runde type, men også flere af de senere, firkantede boliger. Endelig findes der også et større fælleshus. Det er uvist hvornår pladsen er blevet forladt; nok engang i løbet af det 18. århundrede. Gengivet efter Mathiassen 1936, 19.

var de blot beboet af en kernefamilie, måske med et par bedsteforældre eller andre slægtninge. Indgangspartiet bestod af en lang, smal gang, let forsænket for at holde kulden ude. Inderst i huset har der været en soveplatform, hvor de huslige aktiviteter er foregået.

Man er flyttet ind i disse vinterhuse i begyndelsen af oktober måned, efter at have ryddet dem og bygget tag hen over. Taget er blevet båret af træstokke, og henover disse har man så udbredt skind, der endelig er blevet dækket af tørv.

I nogle tilfælde har man bygget flere af disse huse sammen, eventuelt med en fælles indgang. Senere, op mod nyere

tid, bliver husene større og mere rektangulære. Man har også boet i store fælleshuse med plads til adskillige familier.

Om vinteren har man levet af deponeret mad, men i perioder gik man også på sælfangst, enten lokalt eller ude på havisen. Ofte har en gruppe fangere slået sig sammen og ventet ved sælernes åndehuller. Når en sæl så er kommet op for at trække vejret, er den blevet harpuneret og trukket hjem. Udover sælfangsten har man også fanget ræve i stenbyggede fælder, og desuden fanget fugle, fisk og hajer. En sjælden gang har man sikkert også fået fat på en isbjørn, der er kommet med storisen omme fra østkysten. Mens mændene er gået på

fangst, har kvinderne passet det huslige, beredt skind og syet tøj, så man kunne modstå de kolde temperaturer.

Sidst på foråret forlod man vinterhusene, og så flyttede man i telt hele sommeren. En boplads blev gerne splittet op, så nogen familier rejste til indlandet for at fange rener og fiske, mens andre tog til yderkysten for at fange sæler og eventuelt også mindre hvaler.

I Narsarsuaq findes også fundamenter af gamle grønlandske sommertelte. Man har boet ved kysten, med direkte adgang til vandet og med frit udsyn over fjorden. Disse fundamenter er set ovenfra stigbøjleformede og består af en lav tørve- og stenvold. Man har rejst teltet hen over en lav vold, som det ses på figuren. Fundamentet blev bygget for at holde kulden ude.

Man kan forestille sig synet af den grønlandske familie, der ankommer til bopladsen efter en lang vinter. Hen ad fjorden er de kommet sejlede; kvinderne i den store umiaq, konebåden, med børn og husgeråd. Manden og de store sønner ved siden af i deres kajaker – parat til endnu en sommer i det fri.

Der er på dette sted fundet ialt fire teltfundamenter, der ligger parvis helt ude ved kysten (se fig. 2). Det er dog ikke sikkert, at de er blevet benyttet hvert år. Fra gamle rejseberetninger ved vi imidlertid at stedet var beboet i 1806. Dette år kom mineralogen Giesecke, som tidligere nævnt, forbi Narsarsuaq. Han giver os følgende beskrivelse af indbyggerne:

Om aftenen tog jeg tilbage til den østlige side af fjorden, og kom ved syvtiden til Akuliarlek (ved Narsarsuaq), en temmelig stor slette,

hvor isblinken ved Niviersietkatat (Jomfrufjeld) synes at ligge ganske tæt ved. En afrundet bakke med kratbevoksning er efter sigende den mest betydelige skov i dette område. Jeg ved dog ikke om man kan kalde sådan noget krat for skov. Her fandt jeg meget tydelige nordboeruinere og to nyere grønlandske grave. Den hedske grønlander... havde netop forladt teltpladsen med sin familie, hvor der så forfærdelig rodet ud. Manden er far til 10 muntre børn, drenge og piger, som han har avlet med to endnu levende koner. Et sjældent eksempel på grønlandsk frugtbarhed! Han lever i fred og fordragelighed med sin familie! (Oversat fra Giesecke 1910,37).

Historisk tid

Med denne beskrivelse er vi kommet frem til nyere tid, der indledes med Hans Egedes ankomst til landet i 1721. Hans Egede var præst og havde påtaget sig opgaven at opsøge nordboerne i Grønland og bringe dem det kristne budskab. Man havde i Europa ikke hørt fra disse folk i århundreder, og man regnede med at de havde vendt sig bort fra kristendommen. Man fandt dog ikke nogen nordboere i landet og besluttede derfor at omvende inuitbefolkningen (grønlanderne) i stedet. En koloni, Håbets Koloni, blev grundlagt i nærheden af Nuuk.

I 1723 besluttede Hans Egede at sejle sydpå langs kysten for at opsøge nordboernes efterkommere (Egede 1738; Ostermann 1942). Fra gamle skrifter vidste man, at nordboernes Osterbygd skulle findes et sted på kysten, men man var ikke klar over, at den faktisk lå i Sydgrønland. Helt frem til Gustav Holms ekspedition til grønlands østkyst i 1883

– 85 (Holm 1889) havde man stadig et håb om at kunne finde Østerbygden et sted omme på landets utilgængelige bagside.

Egede og hans besætning nåede dog ikke om på østkysten, men de sejlede rundt i fjordene i Sydgrønland og besøgte nordboerne der uden at ane at de faktisk havde nået deres mål; at finde nordboernes Østerbygd. De kom dog ikke helt ind til Narsarsuaq, men de mødte en stor folkemængde her i de sydlige fjorde. På et tidspunkt blev de fulgt af over 100 fangere i kajaker.

Den 31. august passerede de mundingen til Tunulliarfik fjorden, hvor Narsarsuaq ligger. De ledsagende grønlandere viste Hans Egede en mærkelig fisk (en stenbider), og fortalte, at de fangede mange af den slags fisk i Tunulliarfik og også store ørreder og småtorsk. Allerede på dette tidspunkt har inuitbefolkningen i perioder opholdt sig i eller ved Narsarsuaq.

I løbet af det 18. århundrede blev der oprettet flere kolonier langs Grønlands vestkyst, men Sydgrønland fik først en koloni i 1775, da Anders Olsen byggede de første huse i Julianehåb. At denne lille koloni skulle udvikle sig til Sydgrønlands største by, Qaqortoq, kunne ingen vide dengang. Inden oprettelsen af kolonien har Sydgrønland i høj grad været ukendt land for europæerne. Ingen vidste, hvad der kunne gemme sig af overraskelser i dette vældige uudforskede område. Måske levede der stadig nogle få nordboere i en afsides egn.

Den første europæer, der genså disse områder efter Hans Egedes korte ophold, var Peder Olsen Walløe. I 1751 fik

han til opgave at udforske Grønlands sydlige kyster og forsøge at finde Østerbygden (Walløe 1787; Bobé 1927). Han var lidt af en eventyrer og førte til eftertidens glæde en detaljeret og spændende dagbog over sin rejse, der varede fra 1751 – 53. Udover at udforske de sydgrønlandske fjorde vovede Walløe og hans to håndlangere sig om på østkysten for at søge efter nordboerne. De overvintrede to gange i Sydgrønland i vinterhuse og levede som grønlandere; jagede rensdyr og sejlede med umiaq.

Overalt i Sydgrønland mødte de grønlandere på bopladserne i de forskellige fjorde, og mange steder gjorde Walløe bemærkninger om nordboerne. Den 15. september 1751 kom den lille ekspedition også forbi Narsarsuaq, hvor de havde lejr ved elven en uges tid. Walløe beretter følgende fra opholdet:

Efterat vi havde roed omtrent 2 Mile dybere ind, opsatte vi vores Telt ved en stor Elv, som haver sit Udspring fra Landisen og slyder need igiennem en sandagtig Dal, hvis Længde fra Landisen og need til Fiordbredden kunde regnes omtrent for 1 Miil. Denne Dal var overalt bevoxet med Skov og Krat, hvorvel man neppe egentlig kan kalde det Skov, da de største Træer ikke vare over 3 eller 4 Alen høie, bestaaende af Birk og Røn. Krattet af samme Træart var blandet med Vidier (pil), men alt saavel Træerne som Krattet var broget og krumt voxede, saa de ikke synes at kunde tiene til noget andet Brug end Brændsel, hvoraf der her var Overflodighed og desforuden megen god Tørvejord (fra Bobé 1927,70-71).

Desuden skriver Walløe, at fjorden er rig på fisk, og at der også findes rensdyr,

harer, ræve, ryper, masser af fuglevildt og sæler. De møder ikke nogen grønlandere i Narsarsuaq, men helt inde i bunden af fjorden ved Qinngua møder de seks familier i telte, der sikkert har været derinde for at fange ørreder og rener.

Efter at kolonien Julianehåb blev oprettet i 1775, begyndte grønlændernes liv så småt at ændre sig. Fra at have været temmelig selvforsynende med mad og udstyr til livets ophold vænnede de sig gradvist til de forbrugsgoder, der nu kunne købes i kolonien. Især introduktionen af geværer har ændret på fangstmetoderne. Måske er det ikke tilfældigt, at renerne i Sydgrønland uddør netop i denne periode. Udover nye redskaber blev det nu muligt at købe kaffe, sukker og tobak – varer der givetvis har været eftertragtede. For at få disse varer har grønlænderne primært indhandlet skind og spæk.

I 1830 besluttede man at oprette nogle udsteder for at lette handelen for de fjernt liggende bopladser, der ofte har måttet sejle langt for at komme til kolonien. Et af udstederne kom til at ligge i Narsaq, ved indsejlingen til Tunulliarfik fjorden. Stedet blev døbt *Nordproven*, men blev oftest blot kaldt Narsaq (Bak 1981).

Tilsyneladende fokuseredes grønlændernes opmærksomhed efterhånden omkring kolonien og udstederne, i hvis nærhed de fleste af vinterbopladserne fra denne tid nu findes. De relativt få bopladser, der har ligget i bunden af fjordene, for eksempel ved Narsarsuaq og Qassiarsuk, opgives nu. I den sydlige ende af Qassiarsuk findes et vinterhus,

der nok er opgivet omtrent år 1800. På sovebriksen fandt man skelettet af et menneske, der efter alt at domme er død af sult (Bak 1981,79).

Pastor Jørgensen, daværende missionær i Julianehåb, kan dog fortælle os, at beboerne omkring Narsaq stadig jævnligt tog ind til Narsarsuaq i 1841. Han skriver om elven:

Denne elv kommer højt oppe fra de med isblinke belagte fjelde og har overflodighed af laks, for hvis skyld den endnu hver sommer en tid besøges af Narksaks beboere. Denne elv nedfører undertiden med sig store sten og isstykker og er ofte et opholdssted for spraglede sæler, hvoraf enkelte stundom fanges (fra Jørgensen 1841, afsnit 9).

Det ser ud til at indlandet omkring Narsarsuaq har været sjældent besøgt i løbet af det 19. århundrede, bortset fra nogle få sommerophold af de lokale grønlandere, der tog herind for at fiske. Fra tid til anden er idyllen dog blevet afbrudt ved ankomsten af *Qallunaat* – europæere, der sikkert har påkaldt sig megen opmærksomhed. Det har primært været forskellige forskere, der er rejst omkring for at studere arkæologi, geologi og andre videnskabelige discipliner. Daniel Bruuns undersøgelser i 1894 er tidligere omtalt, og hans rejse er beskrevet i bogen *Mellem Fangere og Jægere, Piger og Koner* (Bruun 1897). I 1876 blev Narsarsuaq besøgt af A. N. Kornerup, K. J. V. Steenstrup og grønlænderen Johan Dahl, der var udsendt af ledelsen af de geologiske og geografiske undersøgelser i Grønland (Steenstrup 1909). De lå i telt i Kiattuut en uges tid og foretog flere ekspeditioner til bræen bag Narsarsuaq, hvor de kunne konstatere, at

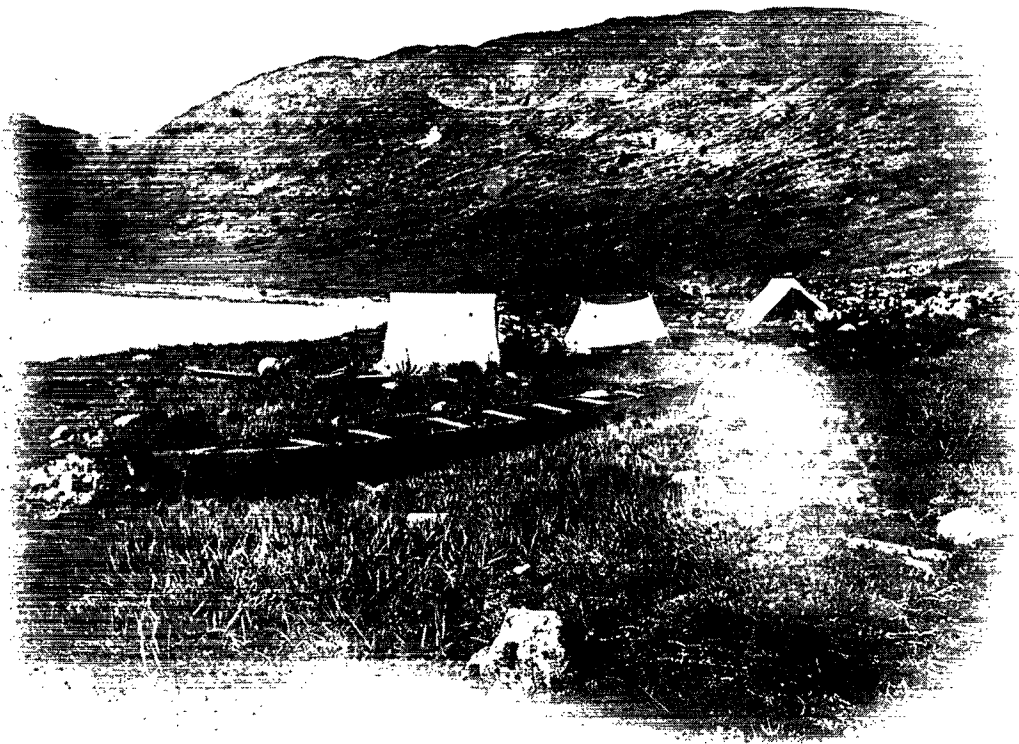

Fig. 6. Fra Kørnerup, Steenstrup og Johan Dahls ekspedition i 1876. Foran teltene ses ekspeditionens transportmidler, kajak og umiaq (konebåd). Foto: K. J. V. Steenstrup 1876, Nationalmuseet, København.

den bevægede sig 10 – 20 cm i døgnet. I 1900 og 1908 besøgte stedet igen af geologen N. V. Ussing (1912). Fra disse forskeres beskrivelser kan man slutte, at der tværs henover Narsarsuaq har ligget en endemoræne, som amerikanerne har fjernet ved anlæggelsen af landingsbanen. Den har vel rejst sig 10 – 20 meter over sletten og har ligget lige nord for landingsbanen, hvor der på begge sider kan ses rester af den. Ifølge N. V. Ussing har der længere inde på sletten ligget flere morænevolde med mellemliggende gryder og søer.

Det 20. århundrede

I løbet af det 20. århundredes første par årtier begyndte en ny tid i Sydgrønland. Selvom den gamle fangerlivsstil stadig blev opretholdt af mange, begyndte en ny levevis at slå igennem – fårehold-erhvervet.

Det skal her nævnes, at Anders Olsen, der grundlagde kolonien Julianehåb i 1775, allerede i 1782 nedsatte sig som kvæg- og fåreholder i Igaliku. På dette sted har hans efterkommere boet lige siden, hvor de har holdt kvæg og får og dyrket landbrug. Igaliku (og stedets be-

boere) har dog haft en helt særegen udvikling sammenlignet med resten af Sydgrønland (Bak 1981; 1983). I Narsaq har der også været forsøgt kvæg- og fårehold i 1830'erne. Det blev dog hurtigt opgivet (Bak 1981,63).

Fåreholderhvervet påbegyndtes med indkøb af færøske og islandske får, og i 1915 blev der oprettet en forsøgsstation i Julianehåb. Den første heltidsfåreholder var Otto Frederiksen, der i 1924 bosatte sig i Qassiarsuk, overfor Narsarsuaq. Atter var der helårsbosættelse i Tunulliarfik fjorden, og i løbet af de næste årtier blev der bygget flere nye fåreholdersteder i området, både i selve Qassiarsuk men også i Qorlortoq og Tasiusaq.

Da Otto Frederiksen bosatte sig i Qassiarsuk i 1924, fulgte en grønlandsk familie med som medhjælper. Det var Enok og Karoline Davidsen og deres 21 årige søn Jehu.

I august 1996 mødte jeg Jehu Davidsen i Narsaq, der kunne fortælle en del om denne nu svundne tid:

Man valgte Qassiarsuk til fårehold, idet man forhen havde været i området. Fra Igaliku tog man tit ind i fjorden til Qinnua for at fiske ørreder, og når fiskeriet var dårligt brugtes tiden på at fange harer ved Qassiarsuk. Landet her så indbydende ud, særligt omkring nordboeruinerne – og drømmen om at bygge som nordboerne havde gjort opstod. Jeg blev naalagarsuit kiffaat (:daglejer) i Qassiarsuk og tjente 10,80 kr. om måneden.

Vedrørende Narsarsuaq fortalte Jehu følgende:

Der har aldrig været får eller fårehold i Narsarsuaq, da der var fuldstændig tilvokset med træer og temmelig ufremkommeligt. Der

var et godt muldrag der, hvor luftbarnen nu ligger, men overalt med sten, klipper og sand. Dette sted kaldte vi Sioraatiaraqfik (:stedet med temmelig meget sand). Kiattuut var også fuldstændig tilvokset men fremtrådte venligere.

Vi brugte disse områder til at hente brænde, og om vinteren gik vi over isen. Det var i Kiattuut man fik det bedste og flotteste træ. Området synes at have været plejet. Træerne var op til 4-5 meter høje, og stammerne var lige; ikke som andre steder hvor de er mere forkrøblede.

Om foråret svulmede elven op, og bræven kælvede en del is, der førtes ned ad strømmen. Fjordens vand ændrede så farve (på grund af det siltede smeltevand) – sommetider næsten helt over til Qassiarsuk. Dette var forårsbebuderen for os. Tusindvis af døde ørreder blev fort ned ad strømmen efter iskælvingen, og ved udløbet kunne man se og høre masser af ørne, riddere, måger og ræve tage for sig af herligbederne.

Otto Frederiksens søn Erik (f. 1927) kunne bidrage med flere beskrivelser:

Vi benyttede Narsarsuaq og Kiattuut til at hente brænde og fange ørreder til senere saltning. Ørrederne fangede vi i den store elv med garn, og i sideelvene tog vi dem med fiskelystre. Stedet var ret godt. Engang fangede vi over 300 på kort tid.

Vi fangede også ryper, harer og ræve derovre. Ryperne tog vi blandt træerne, harerne tog vi længere oppe i fjeldet. Rævne fangede vi i stenbyggede fælder som var sat bestemte steder, mest ved stranden og elven. Sommetider kunne vi også fange dem ved at gå efter sporene i sneen. Vi hentede også græs ved stranden som blev brugt til vinterfoder for køerne.

Amerikanerne kommer

Den 6. juli 1941 har fåreholderne i Qassiarsuk fået sig noget af en overraskelse midt i den daglige dont. På fjorden

Fig. 7. Her ses et af de store, men temmelig krogede birketræer, der vokser i området omkring Narsarsuaq. Billedet er fra 1908 og giver et indtryk af den oprindelige, frodige vegetation, der var her inden området blev ryddet af amerikanerne. Bag den piberygende grønlander kan man ane morænevolden, der har ligget henover sletten. Foto: N. V. Ussing 1908, Nationalmuseet, København.

kunne man pludselig se otte store krigsskibe komme sejlede og lægge til ovre ved Narsarsuaq. Erik Røde Frederiksen, der blot var en stor dreng da amerikanerne kom, husker følgende:

Amerikanerne begyndte straks efter ankomsten at anlægge luftbarnen og bygge nogle buse. På få dage havde de ryddet sletten. Den første vinter boede de også i telte. Vi var en smule ængstelige ved deres ankomst men også glade, da vi frygtede tyskerne. Basen var snart bygget, og i Kiattuut byggede de en radiostation. Her havde amerikanerne en redningspatrulje med grønlandske slædebunde, der rykkede ud i tilfælde af flyulykker om vinteren. Under krigen fik vi fortsat lov til at tage over til Kiattuut for at fælde træer til brænde. Her så jeg første gang en snescooter.

Amerikanerne var tilsyneladende effektive og gik straks i gang med at anlægge landingsbane og barakker. Allerede efter et par måneder var basen *Blue West One* operationsdygtig, og de første fly landede på banen i januar 1942.

Selve basen har i de første ti år bestået mest af træbarakker, både på den østlige og vestlige side af landingsbanen. Desuden anlagdes *landsbyen* nord for landingsbanen, indenfor den tidligere morænevold. I starten lagde skibene til i fjorden ud for landingsbanen, og den videre transport foregik i pramme og flåder til *rescuebroen*, der stadig kan anes på kysten vest for landingsbanen. Først i 1943 blev den nuværende havn bygget.

I december samme år blev der bygget et hospital i en lille sidedal bag Narsarsuaq. Denne dal har aldrig siden heddet andet end hospitalsdalen. Hospitalet havde sit eget kraftværk og egen vandforsyning fra en pumpestation ude på

sletten. Vandet blev ført over fjeldet i rør.

På den anden side af elven i Kiattuut byggede man en radiostation. Der blev aldrig lavet en bro derover, men man havde en kabelbane med kabine over elven. Området blev senere døbt *Camp Corbett* efter en soldat, der omkom, da han skulle rengøre en radiospole, der blev tændt mens han var igang. Fra Narsarsuaq kan man stadig se »masteskoven« fra radiostationen.

På toppen af Signalhøjen indstallede man en kraftig lyskaster, der skulle belyse skudfelter i tilfælde af angreb. Nær toppen kan man stadig se det tilhørende generatorhus. Man kan også stadig se mange af batterierne – skydestillingerne – i terrænet omkring Narsarsuaq.

Ud over selve basen blev der også bygget to forsvarsbatterier lidt syd for Nuugarsuk, der blev kaldt *Artillery Point*. Længst ude i fjorden anlagde man en radiostation, *Blue West 3*, på øen Simiutaq, og ved byen Narsaq placerede man en vejrstation, *Narsaq Point*. I disse år blev der også bygget baser i Søndre Strømfjord (*Blue West 8*) og på østkysten ved Ikateq nær Tasiilaq (*Blue East 2*). Desuden blev der oprettet talrige mindre vejr- og radiostationer langs landets kyster.

I amerikanertiden har Narsarsuaq sandsynligvis været Grønlands største by. Det anslås at der løbende har været en bemanning på omtrent 2000 soldater. I perioder har befolkningstallet dog været langt højere, måske op mod 5000, hvis man inkluderer civile arbejdere og soldaternes familier (Ancker 1993).

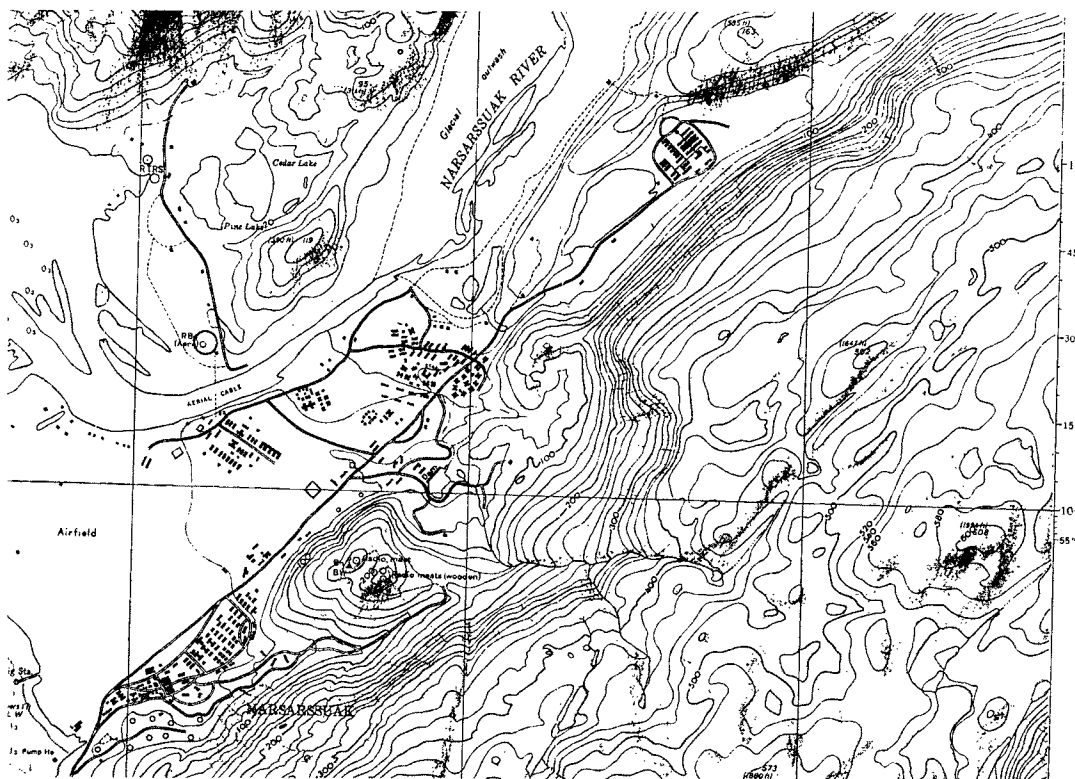

Fig. 8. Kort over den amerikanske base Blue West One, der blev bygget på Narsarsuaq under 2. Verdenskrig. I nederste venstre hjørne lå den oprindelige base, der efterhånden blev udvidet med landsbyen (midt i billedet) og hospitalet (øverst til højre). På den nordlige side af elven lå Camp Corbett, basens radiostation. Kortet stammer fra omkring 1950.

Officielt fungerede de amerikanske baser som lukkede samfund i Grønland. De lokale grønlændere har været relativt upåvirkede af al denne aktivitet, selvom flytrafik og skibe i fjorden nu pludselig var blevet hverdag. Helt uden indflydelse har amerikanernes tilstedeværelse dog ikke været, hvilket Jehu Davidsen kunne berette om:

Senere var amerikanerne kun til gavn, og der var en livlig trafik, hvor vi tuskhandlede os til slik, cigaretter og andre småting. Jeg fik bemyndigelse som kommunefoged og kontrollerede

trafikken til og fra Narsarsuaq, så kun folk med lovligt ærinde kunne rejse ind og ud. Temmelig ofte måtte jeg alligevel over på basen for at hente unge piger, der opholdt sig ulovligt der. Jeg var imponeret over, at mit fogedskilt havde så stor magt over disse mægtige uniformerede fremmede. De rettede sig altid efter mig, når jeg kom og hentede deres piger. Der var også to unge soldater, som vi kaldte soorlu najugaqartutut (:dem som nærmest er fastboende). De havde deres piger ovre i Qassiarsuk og sejlede derover om sommeren. Om vinteren gik de over isen.

Ellers har tilværelsen for de fleste af soldaterne nok været trivielt og præget af rutinearbejde, så der blev gjort en del for at gøre tilværelsen lidt mere spændende. Man havde en biograf på stedet, der viste alle de nyeste film. Der var også soft- og baseballklubber, bowlingbaner og et par barer, blandt andet *Ravens Roost*, der blev bygget i begyndelsen af 1950'erne, og stadig den dag i dag bliver benyttet som selskabslokaler under navnet *Klubben*. Fra tid til anden blev Narsarsuaqs soldater også underholdt af stjerner udefra. Det mest berømte besøg var nok, da Marlene Dietrich i 1944 afholdt koncert på basen.

Med mellemrum blev tilværelsen afbrudt af forskellige uheld. I juli 1942 grundstødte skibet S/S Montrose (tidl. Hertha Mærsk) på vej til basen. Der var dog ingen tilskadekommande. Vraget af skibet kan stadig ses nær det markante fjeld *Strygejernet* – Nunasarnaq – nær Narsaq. Fra tid til anden havde piloterne også svært ved at finde Narsarsuaq under vanskelige vejrforhold, og mange fly er styrtet ned og forsvundet i området. I dalen bag Strygejernet ved Ipiutaq kan man finde resterne af et af disse forulykkede fly.

Narsarsuaq nåede aldrig at få en aktiv rolle i krigen ud over at være mellemlandingsplads for fly til og fra Europa. Efter krigens afslutning blev det besluttet, at USA stadig skulle beholde baserne i Grønland, da Danmark ikke havde kapacitet til at overtage dem. I NATO traktaterne blev det dog fastslået, at Danmark havde uinskrænket suveræniteten over Grønland, og at Danmark og USA i fællesskab skulle stå for forsvaret

fremover. Den kolde krig var snart en realitet, og i begyndelsen af 1950'erne påbegyndte man anlæggelsen af den store Thule Air Base.

Narsarsuaq var stadig ønsket som mellemlandingsplads og base for redningstjeneste og blev i disse år udbygget og moderniseret. Alle de nuværende betonblokke i Narsarsuaq blev bygget i 1950'erne. Man havde også store planer for fremtiden; blandt andet skulle elven rettes ud, måske for at sletten bag Narsarsuaq ikke skulle blive oversvømmet, hvilket den gør med et til tre års mellemrum. Desuden var der planlagt en ny forstad med familieboliger i området bag vandsøen.

Disse planer blev dog brat stoppet i 1956 da det amerikanske forsvar besluttede at nedlægge Narsarsuaq. USA skulle bruge midler til deres nye forsvarsprogram og måtte koncentrere sig om udbygningen af færre baser med strategiske bomberstyrker på bekostning af mindre betydningsfulde anlæg.

Danmark havde stadig ikke kapacitet til at overtage basen, og efterhånden slukkedes lysene på Bluie West One. Det meste af materiellet blev solgt til norske opkøbere, der udskibede materiellet og videresolgte det blandt andet til Italien. Det, der ikke kunne bruges, blev kørt på *dumpen* – lossepladsen yderst på sletten, hvor man stadig kan finde bil- og flyvrag og masser af colaflasker.

Den 11. november 1958 forlod de sidste amerikanere Narsarsuaq. Det var forinden blevet aftalt, at Danmark skulle overtage nogle få funktioner – vejr-melding og ionosfæremålinger – og pludselig var Narsarsuaq blevet reduce-

Fig. 9. Udsigt over den nordlige del af Narsarsuaq i 1963. Midt i billedet ses landsbyen, og længere inde til højre aner man hospitalet. Længst inde ses bræen Kuusuup Sermia – også kaldet den døde bræ. Foto: Palle Guldager.

ret til en ensomt beliggende radio- og vejrstation med en bemanning på 10 mand. Basens historie i amerikanertiden er iøvrigt udførligt beskrevet af Paul E. Ancker i *Narsarsuaq Air Base* (1993), hvorfra mange af denne artikels oplysninger stammer.

Narsarsuaq efter amerikanertiden

I slutningen af januar 1959 sank skibet *Hans Hedtoft* ud for Kap Farvel på sin jomfrurejse. Alle 95 ombordværende omkom, og det blev startskuddet til genetableringen af Narsarsuaq, da man indså nødvendigheden af at have en rednings- og isrekognosceringstjeneste i

området for at undgå lignende ulykker. Disse tjenester blev etableret i november 1959.

På dette tidspunkt stod de fleste af bygningerne fra basens tid endnu, og Narsarsuaq må have virket som noget af en spøgelsesby. I løbet af 1960erne blev træbarakkerne dog efterhånden pillet ned. Meget af tømmeret er sikkert blevet genbrugt til bygning af huse og fårestalde på de lokale fårholdersteder. Landsbyen – området nord for landingsbanen – blev dog først endeligt ryddet i begyndelsen af 1970erne, og hospitalet stod temmelig intakt til det brændte i 1972. Senere, i 1980erne, blev

hospitalsdalen ryddet for bygningsrester, og nu er der kun den gamle skorsten fra stabsboligblokken tilbage. I dag har flere af Narsarsuaqs beboere bygget sommerhuse i dette område.

Til hospitalet knytter der sig også en ægte legende. I mange år efter amerikanerne forlod basen, blev det fortalt at hospitalet blev brugt under koreakrigen til at behandle de hårdest ramte krigsofre; soldater der var læmlæstede og var blevet udsat for kemiske våben. De blev efter sigende fløjet ind og behandlet under isolerede forhold, inden de overlevende blev sendt tilbage til USA.

Det amerikanske forsvar har dog senere afvist, at noget sådant har fundet sted, og de tidligere amerikanske soldater, der fra tid til anden genbesøger Narsarsuaq, kender heller intet til historien.

En amerikansk soldat, Robert Pickering, har fortalt, at myten muligvis er opstået fordi hospitalet i perioder var afspærret med bevåbnede vagter, og at adgangen til dalen var restriktiv. Dette var dog ikke fordi at der foregik for-dækte ting derinde, men simpelt hen fordi de kvindelige sygeplejersker ikke kunne gå i fred for kontaktsøgende soldater, hvorefter Base Commander besluttede at afspærre dalen.

I løbet af 1970erne begyndte lufthavnen at spille en større rolle som indfaldsport til Sydgrønland. Befolkningstallet steg, men stadig (som i dag) var det ikke tilladt at opholde sig i Narsarsuaq i længere tid uden gyldigt ærinde, så alle beboere var ansat enten i lufthavnen eller de tilknyttede tjenester (radio-sonde-, ismelde- og vejrtjenesten, samt ionosfærelaboratoriet). Mange havde

dog familie og børn, og enkelte af blokkene (f. eks. B-29) var familieblokke.

På grund af den stigende turiststrøm blev der oprettet et hotel i en af blokkene nærmest signalhøjen. Det hed Arctic Hotel, men skiftede senere navn til Hotel Narsarsuaq. Her lå også den såkaldte *Blå messe*, der fungerede som restaurant. I den bageste blok på platteuet over hotellet var den *Gra messe*, hvor ansatte på Narsarsuaq spiste. I blokken ved siden af blev der i 1970erne lavet en skolestue for den halve snes danske børn på stedet i den skole-søgende alder. Her lå også den berømte *Catalina bar*.

I 1977 oprettede Dansk Vandrelaug et vandrehjem i den eneste overlevende barak fra landsbyen. Bygningen havde tidligere fungeret som ionosfærestation for Dansk Meteorologisk Institut, men fik nu navnet *Fjeldstationen*. I 1987 blev bygningen dog forladt, og en ny fjeldstation blev bygget nær vandsøen. Vandrehjemmet drives nu af Grønlands Rejsebureau.

I starten af 1980erne fik Narsarsuaq en ny tidssvarende terminalbygning og hotellet blev renoveret og udbygget med en ny restaurant og en bar, der i folkemunde går under navnet *Sælen*.

I 1987 overgik lufthavnen til Grønlands Lufthavnsvæsen (Mittarfeqarfiit), og den er nu en naturlig del af det nye grønlandske hjemmestyrede samfund. Der er idag omtrent 170 indbyggere i Narsarsuaq – både danskere og grøn-lændere.

Den 6. juli 1991 blev der desuden oprettet et museum i en af de få endnu eksisterende træbygninger fra amerikaner-

tiden – det tidligere Headquarters. Åbningen skete i forbindelse med lufthavnens 50 års jubilæum. Museet har en interessant udstilling om den amerikanske bases historie, samt en afdeling omhandlende nordboerne og en lokalhistorisk billedudstilling.

Tak til:

Grønlands Rejsebureau, Greenland Tourism, Narsarsuaq lufthavn, Ice Patrol, Jehu Davidsen, Erik Røde Frederiksen, Rørdam Paviassen, Søren G. Larsen, Anya og Lars Terkildsen og Otto Andersen.

Litteratur:

- Albrethsen, S. E. og C. Keller., 1986. The use of the seater in medieval Norse farming in Greenland. *Arctic Anthropology* 23, no. 1 & 2, 91ff.
- Ancker, P. E., 1993. Narsarsuaq Air Base. *Tidsskriftet Grønland* 4-5, 1993.
- Appelt, M., H. C. Gulløv og H. Kapel., 1998. The Gateway to Greenland. Arneborg, J. og H. C. Gulløv (eds.) *Man, Culture and Environment in Ancient Greenland*. Danish Polar Center.
- Bak, O., 1981. Træk af NarssaK' kommunes historie. Fisker, J. (ed.) *NarssaK'*.
- Bak, O., 1983. Igaliko – fra bispesæde til fåreholderbygd. *Narssaq*.
- Bobé, L., 1927. Peder Olsen Walløes Dagbøger. Det grønlandske Selskabs Skrifter V. København.
- Bruun, D., 1896. Arkæologiske Undersøgelser i Julianehaabs Distrikt. *Meddelelser om Grønland* 16, 3. København.
- Bruun, D., 1897. Mellem Fangere og jægere, piger og koner. København.
- Egede, H., 1738. Omstændelig og udførlig Relation angående den grønlandske Missions Begyndelse.. Copenhagen 1738, pp. 68-119. Det Kgl. bibliotek, no. 2-251,4'.
- Giesecke, K. L., 1910. Mineralogisches Reisejournal über Grönland 1806-13. 2te vollständige Ausgabe. *Meddelelser om Grønland*, vol. 35. København.
- Graah, W., 1832. Undersøgelser-reise til Ostkysten af Grønland.. i Aarene 1828-31, København. Det kgl. Bibliotek, no. T39476 4'.
- Holm, G., 1889. Den Ostgrønlandske Expedition. *Meddelelser om Grønland*, vol. 9. København.
- Jónsson, F., 1898. Grønlands gamle Topografi efter Kilderne. *Meddelelser om Grønland* 20, 4, København.
- Jørgensen, J. F., 1841. Ruinoptegnelser i Sydgrønland. Upubliceret materiale. Nationalmuseet, afd. For oldtid og middelalder, København.
- Kapel, H., 1996. Angujaartorfik – a Paleo-Eskimo Caribou Hunting Camp. Grønnow, B. & J. Pind. (eds.). *The paleo-Eskimo Cultures of Greenland. New perspectives in Greenlandic Archaeology*. Copenhagen. Danish Polar Center, 119ff.
- Kramer, F. E., 1996. The Paleo-Eskimo Cultures in Sisimiut District, West Greenland: Aspects of Chronology. Grønnow, B. & J. Pind. (eds.). *The paleo-Eskimo Cultures of Greenland. New perspectives in Greenlandic Archaeology*. Copenhagen. Danish Polar Center, 39ff.
- Mathiassen, Th., 1936. The Eskimo Archaeology of Julianehaab District. *Meddelelser om Grønland*, vol. 118,1. København.
- Ostermann, H., 1942. Rekognosceringsekspeditionen efter Osterbygden 1723. (Styrmand Erich Larsen). *Det grønlandske Selskabs Aarsskrift* 1942, s. 93-114.
- Schilling, H., 1996. Paleo-eskimo Utilization of West Greenland Inland Areas. Grønnow, B. & J. Pind. (eds.). *The paleo-Eskimo Cultures of Greenland. New perspectives in Greenlandic Archaeology*. Copenhagen. Danish Polar Center, 111ff.
- Steenstrup, K. J. V., 1909. Geologiske og Antikvariske Iagttagelser i Julianehaab Distrikt. *Meddelelser om Grønland*, vol. 34,5. København.
- Ussing, N. V., 1912. Beretning om den geologiske Ekspedition til Julianehaab Distrikt i Sommeren 1900. *Meddelelser om Grønland*, vol. 38. København.
- Walløe, P. O., 1787. Udtog af en Dagbog, holden i Aarene 1751-1753. Samleren – et Ugeskrift, vol. 1, nr. 7ff. Gunnerus, E. (ed.), 1787. *Det Kgl. Bibliotek*, no. 60-26,8.